

ДИСЦИПЛІНИ "ЯДРОВІ" ТА ЕЛЕКТИВНІ: ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЯ І ГУМАНІТАРИЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Галина ВОРОНКА

Copyright © 2005

1. Постановка загальноосвітньої проблеми.

Система поділу дисциплін (обов'язкові, вибіркові) була вперше зреалізована в німецьких університетах, де надавали право викладачам визначити, чого і як навчати, а студентам – що вивчати і самим шукати найбільш прийнятний спосіб здобування знань. У США систему поділу дисциплін пропагував президент Віргінського університету – Джефферсон. Під впливом цього університету в 1825 році у Гарварді здійснили диференціацію навчальної програми на обов'язкові та факультативні курси. Ректор Гарвардського університету Елліот вважав, що внаслідок реального втілення вибіркової системи буде можливим забезпечити результативний і безпроблемний перехід від класичної навчальної програми до практичної. Важливого значення надавали й наступному факту: із впровадженням вибіркової дисциплінарної системи інноваційно структуровані академічні програми перетворювались у конкурентні стосовно традиційно структурованих. При цьому конкурентоспроможність програм виявлялася практично, вибір навчальних програм ставав практично мотивованим, педагогічно стимульованим. У 1901 році у половині вищих навчальних закладів США 50–70% навчальних курсів пропонували за вибором [7, с. 73–74]. Тенденція розділяти сукупність знань на дві частини – "ядро" – обов'язковий мінімум, і елективні варіанти – факультативний максимум, набула регулятивних характеристик на ступенях вищої освіти (бакалаврату, магістратури) у США, Великій Британії.

2. Аналіз досліджень і публікацій з даної проблеми. Передумовами гуманістичного напрямку в педагогічній науці були гуманістична переорієнтація суспільної свідомості, критика

авторитаризму і стандартизації у навчальному процесі; методологічну основу склали персоналістичні, соціологічні, філософські, психологічні ідеї щодо необхідності створення умов у цілях індивідуально-реалізаційного розвитку особистостей. Антропоцентричність освітньої системи можлива в ситуації відповідності змісту навчальних програм професійним потребам суб'єктів навчального процесу [5, с. 11–12]. Акцентування особистісних підходів повинно бути відображене у меті, змісті навчального процесу, формах, методах і засобах його організації [6, с. 23].

Одним із засобів реалізації заходів гуманістичної педагогіки є гуманітаризація навчального процесу, яка виявляється у досягненні позитивних соціальних змін, академічних результатів у декількох напрямках: загальному збільшенні кількості спеціалістів гуманітарного профілю; підвищенні гуманітарної культури фахівців усіх спеціалізацій; викладанні всіх дисциплін з урахуванням гуманітарних компонентів [3, с. 38]. Навчальний процес обов'язково має бути гуманно зорієнтованим.

Процес гуманітаризації у системі освіти слід розуміти і реалізовувати у філософсько-методологічному плані: формувати гуманітарне ставлення до індивідів (гуманітаризацію освіти не слід розуміти як посилення питомої ваги гуманітарних предметів у навчальному плані), спрямовувати викладання у напрямку культивування в поведінці індивідів гуманітарних цінностей – прийнятності екологізації відносин, неприйнятності технократизму (гуманітаризацію освіти не слід зводити до перерозподілу навчального часу на користь гуманітарних предметів) [6, с. 25; 1, с. 76].

У контексті інновативного розуміння освітньої сфери, обстоювання парадигми діяльності

в освітній практиці виникла концепція освітології. Освітологія, на думку А.В. Фурмана, — це передусім сфера невидимої неформальної освіти, її предметом є ідеї, принципи, закономірності розвитку, функціонування та управління освітнього простору суспільства в єдності двох сфер — видимої (формальної) та невидимої (змістової). Згідно з цією концепцією у середовищі освітнього менеджменту має існувати “спроможність бачити і конструювати за поведінкою, діяльністю, спілкуванням і вчинками ... справжню сутність поступального розвитку людини як суб’єкта, особистості, індивідуальності, універсума” [9, с. 8–9].

Поряд з терміном “гуманістичне мислення” загальноживаним стає термін “гуманітарне мислення”, головна риса якого — вміння поєднувати індивідуальні інтереси з колективними. Отож гуманітаризація важлива як “самопізнання людини” [2, с. 18], філософська теорія “цілісності людини” [4, с. 12; 8, с. 217].

3. Виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Розкриття теоретичних принципів здійснення процесів гуманізації, гуманітаризації вищої освіти, обґрунтування необхідності та розкриття значення процесів гуманізації та гуманітаризації у сфері професійної освіти, на ступені магістерської підготовки можливі на основі та з урахуванням емпіричних результатів — структурного аналізу конструкції академічних програм, систематизації, класифікації модульних курсів; контекстуального аналізу інформаційного змісту академічних програм, визначення рівнів гуманітаризації змісту модульних курсів.

У статті викладено результати кількісного аналізу в апікації до структури магістерських програм, контекстуального аналізу — в апікації до дискурсивних матеріалів модульних курсів цих програм.

4. Формулювання цілей у написанні статті, постановка завдань. Подаються матеріали щодо результатів кількісного аналізу комплексної структури, контекстуального аналізу інтегрованого змісту економічних магістерських програм, які використовуються у вищих навчальних закладах університетського типу у США, Великій Британії.

Цілі у написанні статті — здійснити класифікацію модульних курсів-елементів у структурі американських, британських магістерських економічних програм; викласти результати контекстуального аналізу дискурсу ядрових,

елективних курсів-модулів, інкорпорованих до структури американських, британських післядипломних економічних програм.

5. Ключові слова: *дисципліни обов’язкові (вибіркові; обов’язкові) факультативні курси; “ядро” /елективні варіанти; обов’язковий мінімум/ факультативний максимум; визначені (регламентовані) базові (спеціальні) фундаментальні (профільні) дисципліни; вибіркові/рекомендовані дисципліни; дихотомна організація структури програм; фундаменталізація вищої освіти; номенклатурний перелік спеціальних дисциплін; гуманітаризація навчального процесу; меню елективних дисциплін; гуманістичний напрям у педагогічній науці; антропоцентричність освітньої системи; акцентування особистісних підходів; гуманістична педагогіка; гуманітарні цінності; освітологія; освіта невидима неформальна (змістова) / видима формальна; “гуманістичне мислення” / “гуманітарне мислення”; філософські теорії “самопізнання людини” / “цілісності людини”.*

6. Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Лекційно-формальна частина магістерських програм в університетах США, Великої Британії заснована на вивченні двох категорій дисциплін — “ядрових” (core) (визначених, регламентованих, базових, спеціальних, фундаментальних, профільних); елективних (elective) (вибіркових, рекомендованих), обрання яких у визначеній кількості з низки запропонованих теж обов’язкове. Наявність у структурі навчальної програми різнорівневих за академічним статусом дисциплін (дихотомна організація структури програм) дає змогу: 1) здійснювати фундаменталізацію вищої освіти, зберігати номенклатурний перелік спеціальних дисциплін, без вивчення яких здобуття магістерського ступеня неможливе; 2) здійснювати гуманітаризацію навчального процесу на ступені післядипломної освіти, пропонувати меню елективних дисциплін, до контексту яких входить інформація гуманітарного, загальнокультурного значення; 3) вводити елементи академічного вибору, враховувати і задовольняти особисті, професійні потреби слухачів магістратури до канонічного за характером навчально-наукового процесу; 4) модернізувати зміст, інформаційне наповнення післядипломних

курсів і програм внаслідок змінності елективів (пропозиція нових елективів з початком навчального року, ліквідація непопулярних і впровадження популярних елективів, на замовлення слухачів, у міру комплектування академічних груп); 5) забезпечувати мотивацію праці викладачів (пропозиція авторських магістерських елективних курсів), навчальної діяльності слухачів магістратури (вивчення оригінальних, унікальних курсів); 6) збільшувати динаміку, підвищувати результативність навчального процесу на ступені магістратури, надати йому гнучкого, структурованого характеру.

Результати аналізу структурної побудови, інформаційного змісту післядипломних навчальних програм полягають у визначенні дизайну структури програм, рівнів гуманітаризації ядрових та елективних курсів:

1. Програма "Магістр економіки", школа бізнесу агро механічного університету, Нормал, Алабама (США): загальна кількість дисциплін – 19; кількість обов'язкових дисциплін – 13 (1. Огляд економічної теорії – курс для студентів з неекономічною освітою; 2. Математична економіка; 3. Мікроекономічна теорія; 4. Макроекономічна теорія; 5. Прикладна статистика; 6. Міжнародна економіка; 7. Державне фінансування; 8. Монетарна теорія; 9. Економетрія; 10. Методи наукових досліджень; 11. Науково-дослідний проект; 12. Семінарські заняття (аналіз питань, які не були розглянуті у запропонованих курсах); 13. Науковий проект: магістерська дисертація); кількість гуманітарно спрямованих обов'язкових дисциплін – 4; кількість елективних дисциплін – 6 (1. Управлінська економіка; 2. Економіка урбанізованих районів; 3. Історія економічної думки; 4. Порівняльний аналіз економічних систем; 5. Економіка виробництва; 6. Економічний розвиток); кількість гуманітарно спрямованих елективних дисциплін – 4; рівень гуманітаризації змісту програми – 42%; кількість елективних дисциплін, які обирають студенти – 4 [13];

2. Програма "Бухгалтерський облік та оподаткування", Американський міжнародний коледж, Спрінгфілд, Массачусетс (США): загальна кількість дисциплін – 25; специфічність програми – рівень гуманітаризації ядрових дисциплін – вищий, ніж елективних; кількість обов'язкових дисциплін – 16 (Базові курси з ведення бізнесу (5 курсів, 15 кредитних годин): 1. Економіка; 2. Фінанси; 3. Менедж-

мент; 4. Маркетинг; 5. Статистика; Базові курси з бухгалтерського обліку (5 курсів, 15 кредитних годин): 6. Бухоблік; 7. Бухоблік I; 8. Бухоблік II; 9. Аудит; 10. Бухоблік затрат; Ускладнені курси (6 курсів, 18 кредитних годин): 11. Бухоблік I (підприємства-консолідації, транснаціональні, партнерства); 12. Бухоблік II (підприємства державні та неприбуткові); 13. Оподаткування I; 14. Оподаткування II; 15. Бізнес-законодавство: актуальні питання; 16. Бухоблік: семінар); кількість гуманітарно спрямованих обов'язкових дисциплін – 4; рівень гуманітаризації змісту обов'язкових дисциплін – 25%; кількість елективних дисциплін – 9 (1. Управлінський бухоблік; 2. Партнерства, корпоративне оподаткування; 3. Управлінське планування сплати податків; 4. Виплати працівникам, внески до пенсійного фонду; 5. Комп'ютерна безпека і аудит; 6. Оподаткування майна; 7. Податковий контроль; 8. Міжнародне законодавство оподаткування і бухоблік; 9. Етика бізнесу); кількість гуманітарно спрямованих елективних дисциплін – 2; рівень гуманітаризації змісту елективних дисциплін – 22%; рівень гуманітаризації змісту програми – 24%; кількість елективних дисциплін, які обирають студенти – 4 [11, с. 21–76];

3. Програма "Корпоративне, професійне спілкування", коледж післядипломної, неперервної освіти, відділ комунікації, Редфорд, Вірджинія (США): загальна кількість дисциплін – 22; специфічність програми – диференціація курсів-дублікатів за аспектами діяльності: мультиплікація курсів-елективів; кількість обов'язкових дисциплін – 4 (1. Процес комунікації; 2. Політична комунікація; 3. Теорія комунікації; 4. Методи наукових досліджень (семінар – 3 г.; аналіз, інтерпретація інформації); кількість гуманітарно спрямованих обов'язкових дисциплін – 3; кількість елективних дисциплін – 18 (1. Зв'язки з громадськістю; 2. Групова комунікація; 3. Слухова комунікація; 4. Міжкультурне, міжнаціональне спілкування; 5. Гендерне спілкування; 6. Виробниче спілкування; 7. Комунікативна техніка протидії професійній виснаженості; 8. Комунікативна техніка підтримки фізичного стану; 9. Організаційне спілкування; 10. Етика спілкування; 11. Зв'язки з громадськістю (семінар); 12. Організаційне спілкування (тренінг); 13. Питання менеджменту; 14. Комунікація, зміни, інновації; 15. Професійне

спілкування; 16. Професійне спілкування (курс в інтернатурі); 17. Консультоване наукове дослідження: індивідуальний науковий проект; 18. Наукове дослідження: науковий проект, дисертаційні тези); кількість гуманітарно спрямованих елективних дисциплін – 18; рівень гуманітаризації змісту програми – 95%; кількість елективних дисциплін, які обирають студенти – 14 [14];

4. Програма “Впровадження інновацій, управління технологіями”, відділ адміністративних наук, коледж “Метрополітен” Бостонського університету (США): загальна кількість дисциплін – 24; специфічність програми – передування курсів–пререквізитів ядровим курсам; кількість обов’язкових дисциплін – 8 (1. Управління новоствореним підприємством бізнесу; 2. Інноваційний процес: інноваційні продукти, послуги; 3. Керівництво економічними програмами, управління бізнес-проектами; 4. Легально-регуляторний контекст розвитку технологічних галузей промисловості; 5. Управління у змінному середовищі; 6. Фінансовий і управлінський бухоблік (пререквізит програми); 7. Фінансовий аналіз (пререквізит програми); 8. Ділове спілкування для студентів-іноземців (курс призначений для студентів, котрі володіють англійською мовою як іноземною; пререквізит програми); кількість гуманітарно спрямованих обов’язкових дисциплін – 4; кількість елективних дисциплін – 16 (1. Прийняття рішень в адмініструванні; 2. Переговори і розв’язання конфлікту в організації; 3. Стратегія розширення ринку; 4. Управління в інновативних організаціях; 5. Ризик капіталів, економіка інновацій; 6. Стратегія забезпечення конкурентоспроможності у динамічному середовищі; 7. Пропозиція послуг: якість, обслуговування, продуктивність; 8. Міжнародний масштаб: експортно-імпорتنі операції; 9. Стратегія, тактика розвитку міжнародних економічних відносин; 10. Міжнародний бізнес: ділові ігри; 11. Корпоративне спілкування, відносини з інвесторами; 12. Управління організаціями у сфері інформаційних систем; 13. Міжнародний бізнес: законодавчі основи; 14. Законодавство бізнесу; 15. Електронна торгівля: вступ; 16. Екологічне законодавство); кількість гуманітарно спрямованих елективних дисциплін – 12; рівень гуманітаризації змісту програми – 67%; кількість елективних дисциплін, які обирають студенти – 12 [16];

5. Програма “Менеджмент інформаційних систем”, школа бізнесу і економіки Тихоокеанського університету у Сіетлі (США): загальна кількість дисциплін – 23; специфічність програми – структура-“рама”: початковий і кінцевий курси – біблійно-християнського змісту; рівень гуманітаризації ядрових дисциплін – вищий, ніж елективних; кількість обов’язкових дисциплін – 14 (Фонові курси: 1. Фінансовий бухоблік; 2. Операційний менеджмент; Регламентовані курси: 1. Християнські цінності, етика і ринок (біблійні, християнські цінності концепції поведінки; моральні цінності у середовищі бізнесу; моральні дилеми, етичне прийняття рішень); 2. Управлінська комунікація; 3. Лідерство в організаціях; 4. Менеджмент інформаційних систем (вступ); 5. Інформаційне моделювання, менеджмент бази даних; 6. Аналіз підприємницької діяльності; 7. Етичний, легальний, соціальний контексти інформаційного менеджменту; 8. Менеджмент інформаційних бізнес-проектів I; 9. Менеджмент інформаційних бізнес-проектів II; 10. Мережа, інфраструктура Е-бізнесу; 11. Моделі, стратегія Е-бізнесу; 12. Безпека інформаційних систем); кількість гуманітарно спрямованих обов’язкових дисциплін – 6; рівень гуманітаризації змісту обов’язкових дисциплін – 43%; кількість елективних дисциплін – 9 (1. Менеджмент розгалуженої бази даних, складної інформації; 2. Менеджмент інженерного, програмного забезпечення; 3. Дистрибуція інформаційних систем; 4. Взаємодія оператора і комп’ютера; 5. Менеджмент інформаційних систем (семинар); 6. Менеджмент інформаційних систем (консультація-практикум); 7. Магістерський проект; 8. Менеджмент високотехнологічного підприємства; 9. Антрепренерський менеджмент: характеристика особи підприємця; взаємодія з підприємцями); кількість гуманітарно спрямованих елективних дисциплін – 3; рівень гуманітаризації змісту елективних дисциплін – 33%; рівень гуманітаризації змісту програми – 39%; кількість елективних дисциплін, які обирають студенти – 3 [12];

6. Програма “Дизайн реклами”, коледж академічного мистецтва, Сан-Франциско, Каліфорнія (США): загальна кількість дисциплін – 27; специфічність програми – диференціація за ступенем складності, функціональності елективних курсів, варіативність елективних курсів; рівень гуманітаризації

ядрових дисциплін – вищій, ніж елективних; кількість обов’язкових дисциплін – 4 (1. Естетика і Ренесанс; 2. Сучасне мистецтво і популярна культура; 3. Символізм і культурологічна антропологія; 4. Професійна діяльність і комунікація); кількість гуманітарно спрямованих обов’язкових дисциплін – 4; рівень гуманітаризації змісту обов’язкових дисциплін – 100%; кількість елективних дисциплін – 23 (рекомендовані курси – 21, кредитних годин – 66: 1. Стратегічне мислення; 2. Художня перспектива I/II; 3. Авторське право I/II; 4. Концептуальний розвиток рекламного фільму I/II; 5. Комерційний телевізійний фільм; 6. Перспективний розвиток рекламної індустрії; 7. Маркетинг, продаж; 8. Креативне мислення; 9. Інтерактивне рекламування; 10. Торгова марка, імідж підприємства; 11. Радіо-, телереклама; 12. Дизайн реклами (семінар); 13. Стратегічні рекламні кампанії; 14. Дизайн портфеля документів (семінар); 15. Колабораційний проект; 16. Спеціальні питання; 17. Науково-дослідний курс; 18. Курс в інтернатурі; елективні курси – 2, кредитних годин – 6; кількість гуманітарно спрямованих елективних дисциплін – 21; рівень гуманітаризації змісту елективних дисциплін – 91%; рівень гуманітаризації змісту програми – 93%; кількість елективних дисциплін, які обирають студенти – 20 [28, с. 9–14];

7. Програма “Магістр економіки”, факультет економіки університету в Кілі (Велика Британія): загальна кількість дисциплін – 11; кількість обов’язкових дисциплін – 5 (1. Вступ до економіки: модуль-вступ студенти використовують з метою самоствердження або прийняття рішення не вивчати програму; 2. Мікроекономічний аналіз і політика; 3. Макроекономічний аналіз і політика; 4. Економетрія; 5. Сучасна економічна теорія); кількість гуманітарно спрямованих обов’язкових дисциплін – 2; кількість елективних дисциплін – 6 (1. Прикладна економіка; 2. Екологічна економіка; 3. Економіка виробничої організації; 4. Економіка трудових ресурсів; 5. Економіка у державному секторі; 6. Економічне зростання і розвиток); кількість гуманітарно спрямованих елективних дисциплін – 6; рівень гуманітаризації змісту програми – 73%; кількість елективних дисциплін, які обирають студенти – 2 [10];

8. Програма “Економіка і суспільство”, Ланкастерський університет (Велика Британія): загальна кількість дисциплін – 12;

специфічність програми – ідентичні рівні гуманітаризації ядрових, елективних дисциплін; кількість обов’язкових дисциплін – 2 (1. Економіка і суспільство; 2. Методологія науково-практичного дослідження – етнографічні дані у процесі наукових досліджень); кількість гуманітарно спрямованих обов’язкових дисциплін – 2; рівень гуманітаризації змісту обов’язкових дисциплін – 100%; кількість елективних дисциплін – 10 (1. Теорія держави; 2. Теорія сучасного капіталізму; 3. Соціологічний та організаційний аналіз; 4. Дискурсивний аналіз; 5. Європейський союз; 6. Економіка природокористування; 7. Регулювання природоохоронних процесів; 8. Середовище і культура (1): проблеми, політика, інституції; 9. Соціальна теорія; 10. Міжнародна політекономія); кількість гуманітарно спрямованих елективних дисциплін – 10; рівень гуманітаризації змісту елективних дисциплін – 100%; рівень гуманітаризації змісту програми – 100%; кількість елективних дисциплін, які обирають студенти – 4 [20];

9. Програма “Європейська політична і економічна інтеграція”, відділ політичних наук університету в Даремі (Велика Британія): загальна кількість дисциплін – 13; кількість обов’язкових дисциплін – 4 (1. Європейська економічна інтеграція; 2. Європейські інституції та політичний процес; 3. Методологія соціальних досліджень; 4. Початок і розвиток європейської інтеграції 1914–1966 рр.); кількість гуманітарно спрямованих обов’язкових дисциплін – 3; кількість елективних дисциплін – 9 (1. Британія та Європа у 90-х р.; 2. Розвиток кооперації в Європейському союзі; 3. Зовнішня політика європейських держав; 4. Безпека європейських держав; 5. Блокові інтереси європейських держав; 6. Міжнародні економічні відносини (економічні відносини індустріальних держав); 7. Політична культура та європейська інтеграція; 8. Економіка, політика нових незалежних європейських держав; 9. Теорії та моделі європейської інтеграції); кількість гуманітарно спрямованих елективних дисциплін – 9; рівень гуманітаризації змісту програми – 92%; кількість елективних дисциплін, які обирають студенти – 2 [18];

10. Програма “Законодавство ведення бізнесу”, школа бізнесу, відділ бухгалтерії та менеджменту університету в Портсмуті (Велика Британія): загальна кількість дисциплін – 11; кількість обов’язкових дисциплін – 3 (1. При-

ватна власність, зобов'язання у бізнесі (2 модульні курси); 2. Методи наукового дослідження); кількість гуманітарно спрямованих обов'язкових дисциплін – 2; кількість елективних дисциплін – 8 (1. Комерційне право; 2. Антимонопольне законодавство; 3. Інформаційні технології та законодавство; 4. Антидискримінаційне законодавство; 5. Британське земельне законодавство; 6. Трудове законодавство; 7. Право індивідуального працевлаштування; 8. Природоохоронне законодавство); кількість гуманітарно спрямованих елективних дисциплін – 8; рівень гуманітаризації змісту програми – 91%; кількість елективних дисциплін, які обирають студенти – 5 [27];

11. Програма “Підприємництво”, школа бізнесу Каледонійського університету в Глазго (Велика Британія): загальна кількість дисциплін – 8; специфічність програми – рівень гуманітаризації ядрових дисциплін – вищий, ніж елективних; кількість обов'язкових дисциплін – 6 (1. Підприємницька діяльність, розгляд питань: особливості поведінки антрепренерів, роль культури в розвитку організацій бізнесу; 2. Управління фінансами, розгляд питань: аналіз інформації у цілях прийняття рішень, трактування бухобліку як процесу обміну економічною інформацією; 3. Підприємець і середовище, розгляд питань: високий рівень комунікації у середовищі ведення бізнесу; критерії ефективності підприємств, інвестиції; роль урядових, неурядових організацій у політиці кооперації; 4. Фінансування, оподаткування; розгляд питань: процес розширення, реструктуризації підприємницької діяльності; структура капітальних ресурсів; податкове законодавство, прийняття рішень; 5. Маркетинг, розгляд питань: контекст маркетингової діяльності; функції маркетингу; 6. Законодавство у підприємницькій діяльності, розгляд питань законодавства щодо заснування організації малого бізнесу); кількість гуманітарно спрямованих обов'язкових дисциплін – 5; рівень гуманітаризації змісту обов'язкових дисциплін – 83%; кількість елективних дисциплін – 2 (1. Управлінські процеси, функції; розгляд питань управління персоналом, підприємством; 2. Основи електронної торгівлі, розгляд питань: інфраструктура електронної торгівлі; розвиток е-торгівлі у Британії, країнах ЄС); кількість гуманітарно спрямованих елективних дисциплін – 1; рівень гуманітаризації змісту елективних дисциплін – 50%; рівень гуманітаризації

змісту програми – 75%; кількість елективних дисциплін, які обирають студенти – 1 [21];

12. Програма “Вивчення ареалу і бізнесу: Центральна та Східна Європа”, інститут слов'янських досліджень університету в Даремі (Велика Британія): загальна кількість дисциплін – 18; специфічність програми – елективність ядрових дисциплін, симетричність структури програми; ідентичні рівні гуманітаризації ядрових, елективних дисциплін; кількість обов'язкових дисциплін – 9 (Лінгвістичні курси: 1. Російська мова (вищий рівень) для спілкування (ділового) у веденні бізнесу: письмовий та усний переклад; 2. Російська мова (базовий рівень) для ведення бізнесу; 3. Чеська мова (базовий рівень) для ведення бізнесу; 4. Хорватська, сербська мови (базовий рівень); Бізнес-курс: Теорія і практика ведення бізнесу (Семестр I: 1. Управління трудовими ресурсами; 2. Структура організації; 3. Економіка; 4. Маркетинг; Семестр II: 1. Бізнес у Центральній Європі); кількість гуманітарно спрямованих обов'язкових дисциплін – 9; рівень гуманітаризації змісту обов'язкових дисциплін – 100%; кількість обов'язкових модулів, які обирають студенти – 4; кількість елективних дисциплін – 9 (Гендерний, культурологічний, філологічний, історичний, антропологічний курси: 1. Жінки в Європі, що змінюється; 2. Чеський народ і культурна політика; 3. Розвиток російської літератури, 1860–1917; 4. Розвиток російської літератури, 1918–1990; 5. Росія в революції, 1905–1930; 6. Походження та давня історія слов'ян; 7. Науково-технічний переклад (рос. – англ. мови); 8. Чеська мова (базовий рівень) для ведення бізнесу; 9. Хорватська, сербська мови – базовий рівень); кількість гуманітарно спрямованих елективних дисциплін – 9; рівень гуманітаризації змісту елективних дисциплін – 100%; рівень гуманітаризації змісту програми – 100%; кількість елективних дисциплін, які обирають студенти – 2 [19];

13. Програма “Прикладна лінгвістика і бізнес”, факультет гуманітарних наук університету в Ольстері (Велика Британія): загальна кількість дисциплін – 22; специфічність програми – елективність ядрових дисциплін, гетерогенність структури програми; рівень гуманітаризації ядрових дисциплін – вищий, ніж елективних; кількість обов'язкових дисциплін – 15 (Лінгвістичні курси: вивчення 1-ої іноземної мови (вибір 1-єї) – 1. Французької;

2. Німецької; 3. Іспанської; 4. Англійської; вивчення 2-ої іноземної мови (вибір 1-єї) – 1. Французької; 2. Німецької; 3. Іспанської; 4. Англійської (післядипломний рівень); вивчення 3-ої іноземної мови (вибір 1-єї) – 1. Німецької; 2. Італійської; 3. Португальської; 4. Іспанської (початковий рівень, ab initio); Бізнес-курси: 1. Основи економіки; 2. Європейський союз; 3. Бізнес в Європейському союзі; кількість гуманітарно спрямованих обов'язкових дисциплін – 14; рівень гуманітаризації змісту обов'язкових дисциплін – 93%; кількість елективних дисциплін – 4 (1. Європейське законодавство; 2. Управління бізнесом; 3. Бухоблік і фінанси; 4. Маркетинг і експорт); кількість гуманітарно спрямованих елективних дисциплін – 3; рівень гуманітаризації змісту елективних дисциплін – 75%; рівень гуманітаризації змісту програми – 82%; Вступний курс: комп'ютерні технології; Факультативний курс: Міжнародна торгівля і фінанси; Спецкурс: Методи наукового (статистичного) дослідження; кількість елективних дисциплін, які обирають студенти – 3 [26];

14. Програма “Відповідальність і практика бізнесу”, школа менеджменту університету в Баті (Велика Британія): загальна кількість дисциплін – 8; специфічність програми – гомогенність структури; кількість обов'язкових дисциплін – 8 (1. Глобалізація і новий контекст ведення бізнесу; зміст курсу: “глобалізація” – перспективи і парадигми; методологія викладання курсу: індивідуальні пріоритети слухачів; методи самостійного навчання, керованого наукового дослідження; 2. Інноваційна економіка; зміст курсу: неоліберальна економічна теорія, інноваційне розуміння бізнес-процесу; мотиви економічної діяльності у межах, за межами організації бізнесу; соціальна справедливість, якість життєвого рівня, економічність природокористування; інноваційні соціально-економічні показники (макрорівень); 3. Екологія та розвиток; зміст курсу: перспективи екологічної науки: екологія природи, екологічне мислення; теорія комплексу “природа – людина”, екологічний менеджмент, “глибинна” екологія; методологія викладання курсу: прямий контакт із екосистемами, демонстрація екологічного мислення; 4. Перспективний корпоративний менеджмент; зміст курсу: концепція “перспективного бізнесу”, екологічний аудит, екологічний менедж-

мент; методологія викладання курсу: виступи керівників організацій, у яких активно практикують екологічний менеджмент; 5. Суспільство і підприємництво; зміст курсу: концепція “індивідуальної праці”, аспекти: моральний, організаційний, соціальний; екзистенціалізм, естетичність, креативність; нематеріалістичне розуміння процесу праці, стилю життя; інноваційне розуміння підприємницької діяльності; методологія викладання курсу: виступи учасників програми, виклад інформації-екстракту індивідуального досвіду; 6. Корпоративна культура; зміст курсу: етична відповідальність менеджерів, корпоративна філантропія, волонтерський рух, теорія “загального добробуту”, культура “соціального” підприємництва; 7. Різноманітність і відмінності: глобалізація триває; зміст курсу: система бізнесу як потенційно неокolonіальна, етичні дилеми у процесі ведення бізнесу; маргінальні країни, расово-етнічні відмінності, права людини, становище жінок; 8. Майбутнє власне і світу; зміст курсу: футуристичні передбачення, кооперація діяльності, коаліції корпорацій); кількість гуманітарно спрямованих обов'язкових дисциплін – 8; кількість елективних дисциплін – 0; рівень гуманітаризації змісту програми – 100% [22];

15. Програма “Управління трудовими ресурсами”, школа бізнесу університету імені Р. Гордона в Абердині (Велика Британія): загальна кількість дисциплін – 11; специфічність програми – диференціація за статусом дисциплін у групі обов'язкових, у групі елективних; кількість обов'язкових дисциплін – 5 (Ступінь I: 1. Управління персоналом, розвиток професійних умінь (нестабільність виробництва, психологічність виробничих відносин, індивідуальні відмінності працівників, програми психологічного консультування працівників, оптимізація роботи у групі, стратегія побудови єдиної команди, техніка протидії авторитаризму, налагодження комунікації, авторитет керівника, управління опором до змін); 2. Середовище бізнесу і управління (зовнішній контекст організацій – макроекономічне середовище: фірми і ринки; типи організацій бізнесу, структура ринків; цілі організацій бізнесу – визначення цілей, ідентифікація місій; технології та бізнес: уряд і бізнес, політика і бізнес; етика і професіоналізм у бізнесі); 3. Управління фінансами та інформацією (інформаційні системи, бази даних,

фінансовий аналіз, інтерпретація бухгалтерської звітності, джерела довгострокового фінансування, бюджетний процес, базові концепції статистики); 4. Персонал і розвиток I (контекст розвитку персоналу – суспільна еволюція; інтеграція розвитку персоналу, стратегічного розвитку бізнесу; рівні можливості, етнічно-культурні відмінності; рекрутування працівників, процес адаптації, продуктивність праці, перспективи розвитку, критерії оцінювання розвитку; підвищення кваліфікаційного рівня, постійний професійний розвиток, культ навчання в організації бізнесу, інвестиції в людські ресурси); Ступінь II: 1. Персонал і розвиток II (5-тижневий виробничий курс, звіт з питань розвитку або менеджменту персоналу); кількість гуманітарно спрямованих обов'язкових дисциплін – 4; кількість елективних дисциплін – 6 (загальні факультативні модулі (вибір 3-ох із 4-ох): 1. Заохочення працівників (винагорода і теорія мотивації; імплементація системи оплати праці; службове просування, рівність можливостей; мінімальна заробітна плата, процедура додаткової гнучкої оплати; система оплати індивідуально-групової, колективної праці; оплата наднормової праці); 2. Виробничі (персональні) відносини (процесуальність виробничих відносин: консультації, переговори, форми залучення персоналу у розв'язання виробничих завдань, участь персоналу у прийнятті рішень; результативність раціонально організованих виробничих відносин; дисциплінарно-судові процедури, раціональне скорочення персоналу); 3. Рекрутування працівників (планове комплектування кадрами – цілі, методи, прогностичність, послідовність, ротація, брак кадрів, звільнення, інтерв'ю; набір і відбір – психометричні тести, центри професійного тестування і графології, фактори етичні та правові, екстериторіальне рекрутування, компаративні показники); 4. Розвиток працівників (інформаційно-технологічні методи професійного навчання; роль спеціалістів-інструкторів і менеджерів-менторів; розвиток кар'єри і розвиток управління; формування команди; рівні можливості та рівні права); Спеціальні факультативні модулі (вибір 1-го з 2-ох): 1. Управління змінами (причини, механізми здійснення змін в організаціях; культура в організації, подолання опору до змін; соціально-психологічні фактори; теоретичні основи управління змінами; критичний аналіз управлінських моделей); 2. Управління мультинаціональними трудовими ресурсами (середовище транснаціонального бізнесу – соціальні, культурні, економічні, законодавчі

фактори; інтернаціоналізація, глобалізація бізнесу; культурний взаємовплив – індивідуальний, організаційний; роль міжнародних організацій); кількість гуманітарно спрямованих елективних дисциплін – 6; рівень гуманітаризації змісту програми – 91%; кількість елективних дисциплін, які обирають студенти – 4 [25];

16. Програма “Жінки, розвиток і ділове управління”, центр соціальних досліджень університету в Йорку (Велика Британія): загальна кількість дисциплін – 14; специфічність програми – довготривалий інтегруючий науково-дослідний курс, дев'ять обов'язкових курсів із дослідження філософської категорії розвитку; ідентичні рівні гуманітаризації ядрових, елективних дисциплін; кількість обов'язкових дисциплін – 6 (1. Жінки і розвиток; 2. Суспільно-політичний розвиток; 3. Економічний розвиток – 3 односеместрові курси; 4. Програма наукових досліджень – 1 трисеместровий курс; кількість гуманітарно спрямованих обов'язкових дисциплін – 6; рівень гуманітаризації змісту обов'язкових дисциплін – 100%; кількість елективних дисциплін – 8 (1. Жінки і політика охорони здоров'я; 2. Жінки і добробут; 3. Етнічність, національність, громадянство; 4. Жінки, природне середовище, розвиток науки; 5. Жінки, національність, художня творчість; 6. Сучасна феміністична думка; 7. Політична діяльність, політичний імідж; 8. Держсектор: менеджмент); кількість гуманітарно спрямованих елективних дисциплін – 8; рівень гуманітаризації змісту елективних дисциплін – 100%; рівень гуманітаризації змісту програми – 100%; кількість елективних дисциплін, які обирають студенти – 1 [23];

17. Програма “Професійна та організаційна психологія”, факультет природничих наук і охорони здоров'я університету в східному Лондоні (Велика Британія): загальна кількість дисциплін – 9; специфічність програми – уніфікація структури; кількість обов'язкових дисциплін – 9 (1. Селекція персоналу, оцінювання діяльності; 2. Психологічне, професійне консультування та індивідуальний розвиток; 3. Службові відносини, мотивація працівників; 4. Матеріальне стимулювання, розвиток кар'єри; 5. “Людський фактор”, кадровий потенціал; 6. Професійна освіта; 7. Організаційна поведінка, розвиток організації; 8. Методи наукового дослідження і статистика; 9. Професійно-консультативний практичний курс); кількість гуманітарно спрямованих обов'язкових дисциплін – 8; кількість елективних дисциплін – 0; рівень гуманітаризації змісту програми – 89% [24];

18. Програма “Програмування кар'єри”, факультет педагогіки західно-англійського

університету в Брістолі (Велика Британія): загальна кількість дисциплін – 12; специфічність програми – консолідований курс з методології наукових досліджень, реалізації наукового дослідження; диференціація за статусом модульних елементів методологічного курсу; уніфікація структури програми; кількість обов'язкових дисциплін – 12 (1. Теорія і практика консультування з питань розвитку кар'єри – проведення інтерв'ю; 2. Теорія і практика консультування з питань розвитку кар'єри – організація роботи в групі; 3. Структура організації, можливості службовця; 4. Контекст розвитку кар'єри; 5. Випереджувальне програмування кар'єри; 6. Методологія наукового дослідження (загальний курс); 7. Методологія наукового дослідження – освітня сфера (спеціальний курс); 8. Дипломне наукове дослідження (прикладний курс); 9. Науково-практичне дослідження (прикладний курс); 10. Планування дисертаційного дослідження (прикладний курс); 11. Емпіричні основи дисертаційного дослідження (емпіричний курс); 12. Реалізація дисертаційного дослідження (емпіричний, прикладний курс); захист дисертаційних робіт); кількість гуманітарно спрямованих обов'язкових дисциплін – 12; кількість елективних дисциплін – 0; рівень гуманітаризації змісту програми – 100% [15].

Особливістю наведених програм є те, що регулярно вносять зміни до змісту і методів реалізації курсів (їх злиття або комбінація, якщо це потрібно у цілях раціоналізації навчального процесу). Зміст курсу може бути ревізовано, курс ліквідовано навіть після того, як студентів зараховано. У випадку ліквідації пропонується альтернативний курс. Серед причин модернізації змісту навчальних курсів – змінність змісту галузевої науки; виникнення інноваційних методів і технологій дослідження у фундаментальній науці, вплив інноваційних методів і технологій навчання; підвищення вимог вступників до рівня педагогічної реалізації навчального процесу; задоволення зростаючих вимог студентів до змісту, практичності, технологічності навчального процесу; врахування прогресуючих вимог працедавців до рівнів кваліфікаційного та професійного спрямування навчальних курсів.

Елементи інноваційності, оригінальності наукової інформації, експериментальний характер даних, їх адекватність, верифікація – фактори, з урахуванням яких відбувається впровадження адміністрацією університетів елективних курсів. У Баті з 1998/99 н.р. впроваджено програму “Трансатлантичні магістри” (у співпраці зі школами бізнесу

США) [33, с. 92]. В університеті графства Стаффордшир, у школі післядипломної освіти, реалізують модульний курс спільної підготовки викладачів і студентів до реалізації наукових проєктів. “Пілотний” проєкт модуля було запропоновано у 1999/2000 н.р. [30, с. 11]. У Лідсі впроваджено інноваційні професійні курси “Управління зростаючою економічною ефективністю”, “Менторство на виробництві”, “Жінки – у менеджмент!”, “Менеджмент для жінок у місцевих органах влади” [17, с. 212]. В Единбурзькому університеті, де культивування освітніх стандартів відбувається протягом чотирьох століть, студентів було ознайомлено із спецкурсом “Університет-2000 і в майбутньому” [31, с. 13].

Адміністрацією університетів визначено кількісні параметри у пропозиції курсів. В університеті графства Гламорган реалізують 200 післядипломних навчальних курсів, вивчення яких можливе у режимах класичному стаціонарному (full time), а також у пролонгованому стаціонарному відвідуванні (part time) або їх комбінації; обов'язкове обрання однієї, рекомендоване обрання декількох предметних галузей фахової спеціалізації [35, с. 4]. В університеті “Шеффілд Хеллам” пропонують понад 400 курсів додипломного і післядипломного рівнів навчання [29, с. 33–35]. В Единбурзькому університеті запропоновано понад 160 лекційних післядипломних програм, викладачі 130 відділів і кафедр здійснюють наукове керівництво за програмами індивідуальних експериментальних досліджень [31, с. 2]. У Бредфорді у магістерських програмах “Міжнародний економічний розвиток”, “Макроекономічна політика і планування у країнах, які розвиваються”, нараховують до 30 елективних курсів, оцінених методичною комісією центру планування і реалізації проєктів у 60–80 кредитно-залікових одиниць [34, с. 92–93]. У Шеффілді у програмі з методології наукових досліджень нараховують понад 400 курсів [32, с. 9].

Студентів заохочують висловлювати рекомендації щодо вдосконалення навчальних програм і курсів, враховують їхні рекомендації у навчальних планах відділів і кафедр. Так, у Лідсі проводять щорічне анкетування студентів бакалаврату, представників студентського корпусу – членів загальноуніверситетських і факультетських рад, що дозволяє їм брати участь у затвердженні навчальних програм. Курс співробітництва адміністрації університету, штату викладачів з контингентом студентів, слухачів відображено у заяві “Партнерство у навчанні”, яка була затверджена за згодою викладачів і студентів [17, с. 11].

7. ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Керівництво університетів засобами гуманітаризації навчально-освітнього процесу протидіє формуванню менталітету вузької спеціалізації фахівців-економістів, менеджерів. Поєднуючи викладання культурологічних та спеціальних дисциплін у межах навчальних програм, долаються обмеження у диференціації професійних знань, враховуються наявні факти і діючі закономірності у суміжних науках.

2. Процес гуманітаризації необхідний у сфері економічної, управлінської освіти, оскільки економісти, менеджери працюватимуть у “гуманітарному середовищі”: “людський фактор” – визначальний у виробничому доквіллі (впровадження раціональних форм організації праці, інноваційних виробничих технологій, зростання продуктивності праці); моральні якості індивідів – первинні стосовно процесів, явищ у будь-яких типах середовища, особливо у виробничому, бізнес-середовищі.

3. Вкрай актуальні нині процеси фундаменталізації й гуманітаризації вищої професійної освіти: збереження “ядра” спеціальних дисциплін у структурі навчальних програм сприяє фундаменталізації освіти, інкорпорування елементів елективних дисциплін до структури навчальних програм – гуманітаризації освіти; дискусія щодо гуманітарного змісту спеціальних навчальних програм може стосуватися більшою мірою загальноосвітньої частини навчальних планів, процес гуманітаризації змісту навчальних програм не повинен призводити до деформації або ліквідації спеціального “ядра”; за змістом – високий рівень гуманітаризації магістерських програм – характерний для соціально-економічних або прикладних економічних.

4. Модернізація змісту освіти – об’єктивно зумовлений процес, який здійснюється двопланово – у спосіб ініціації інновативних курсів, програм і водночас ревізії змісту традиційних курсів, програм. Інтенсивний процес модернізації змісту, структури академічних програм триває у системі вищої освіти України; водночас потрібна екстенсивна реалізація процесу впровадження елективних дисциплін до переддипломних, післядипломних економічних програм.

5. Подальші наукові дослідження полягатимуть у здійсненні порівняльного аналізу ієрархічної будови, інформаційного змісту переддипломних і післядипломних (академічних, професійних, кваліфікаційних, перекваліфіка-

ційних) економічних програм у системах вищої освіти в Україні, Сполучених Штатах Америки, Великій Британії.

1. Айзерман Л.С. Гуманизм против технократизма// Народное образование. – 1989. – №7. – С. 76–82.
2. Каган М. Что должно быть в основе?: Проблемы гуманитаризации высшего образования// Вестник высш. шк. – 1990. – №5. – С.17–19.
3. Кезин А. Проблемы и перспективы гуманитаризации// Вестник высш. шк. – 1991. – №9. – С. 38–40.
4. Леонтьев Д.А. Личность: человек в мире и мир в человеке// Вопросы психологии. – 1989. – №3. – С. 11–21.
5. Мелик-Пашаев А.А. Гуманизация образования: проблемы и возможности// Вопросы психологии. – 1989. – №5. – С. 11–18.
6. Новиков А.М. Гуманизация профессионально-технического образования // Сов. педагогика. – 1989. – №5. – С. 23–27.
7. Филиппова Л.Д. Высшая школа США. – М.: Наука, 1981. – 328 с.
8. Фролов И.Т. О человеке и гуманизме: Работы разных лет. – М.: Политиздат, 1989. – 558 с.
9. Фурман А. Постановя освітології, або похід за горизонт відомого // Психологія і суспільство. – 2003. – №4. – С. 5–9.
10. Department of Economics Postgraduate Handbook 1998/99. Keele University, Department of Economics. – 21 p.
11. Graduate Catalog 1999-2001. American International College. – 123 p.
12. Graduate Program Guide and Application 2002-03 (MBA/MS-ISM). Seattle Pacific University, School of Business and Economics. – 18 p.
13. Graduate Program in Economics (2002). Alabama A. & M. University, Department of Economics, Finance and Office Systems Management, School of Business. – 5 p.
14. Graduate Student Handbook 2001–2002. Master of Science, Corporate and Professional Communication. Radford University, Department of Communication. – 22 p.
15. Guidance Awards Full-Time & Part-Time 1999–2000. Faculty of Education Bristol UWE. – 26 p.
16. Innovation and Technology. Bulletin 2002–2003. Boston University Metropolitan College. – Pp. 51–75.
17. Leeds Metropolitan University Prospectus 2000. Leeds Metropolitan University Catalyst Creative Imaging, 1999. – 224 p.
18. MA European Political and Economic Integration. Department of Politics, Masters and Research Degrees, University of Durham. – 18 p.
19. MA in Area and Business Studies: Central and Eastern Europe. University of Durham Slavonic Studies. – 6 p.
20. MA in Economy and Society. Course Handbook 2000 – 2001. Lancaster University. – 10 p.
21. M. Sc Entrepreneurial Studies 2000/2001. Division of Economics & Enterprise, Glasgow Caledonian Business School. – 9 p.
22. MSc in Responsibility & Business Practice. An innovative management degree addressing social, environmental and ethical issues. New Academy of Business, University of Bath School of Management. – 8 p.
23. MSc in Women, Development and Administration (Full-Time). The University of York Centre for Women’s Studies. – 2 p.
24. MSc Occupational and Organisational Psychology. Recognised by the British Psychological Society. University of East London Faculty of Science & Health. – 7 p.
25. PgCert/PgDip/MSc in Human Resource Management. The Robert Gordon University, Aberdeen Business School. – 14 p.
26. Postgraduate Diploma /MA Applied Languages and Business. University of Ulster Faculty of Humanities. – 3 p.
27. Postgraduate Programme in Business Law. Portsmouth Business School, Department of Accounting & Management Science. – 8 p.
28. Schedule of Classes Undergraduate and Graduate (2002). Academy of Art College Accredited by ACICS, NASAD & FIDER. – 176 p.
29. Sheffield Hallam University Postgraduate Prospectus 2000. Postgraduate Courses, Research Opportunities, Post-experience and Professional Courses. Marketing and Development, 1999. – 216 p.
30. Staffordshire Postgraduate Prospectus 2000. Staffordshire University Student Recruitment Office and Design and Print Unit, 1999. – 176 p.
31. The University of Edinburgh Postgraduate Prospectus 2000. Communications and Public Affairs, 1999. – 168 p.
32. The University of Sheffield Graduate Prospectus, Entry 2000-2001. The University of Sheffield, 1999. – 160 p.
33. University of Bath Postgraduate Prospectus 2000. University of Bath Imaging & Photographic Unit, 1999. – 177 p.
34. University of Bradford Postgraduate Prospectus 2000/2001. Stott Brothers Ltd., Halifax, 1999. – 156 p.
35. University of Glamorgan Postgraduate Prospectus 1999. University Publishing Department, 1998. – 131 p.

Надійшла до редакції 20.05.2005.